

K INTERPRETACI SOVĚTSKÉ FILOSOFIE DVACÁTÝCH LET

LUBOMÍR NOVÝ

Marxistická historiografie sovětské filosofie si nemůže stěžovat na nedostatek práce. Nesnadný přístup k pramenům, nedostatečné monografické a faktografické zpracování, obtížnost koncepčních problémů, které přesahují rámec ryze filosofický a vtahují do diskuse složitou problematiku obecných, kulturních a politických dějin — všechny tyto nesnáze ještě násobí naléhavost úkolu vyrovnat se kriticky s touto fází vývoje marxismu a zároveň snad dostatečně zdůvodňují zaměření této krátké studie: nikoli přinést zcela nová fakta, nýbrž pokusit se spíše o interpretaci některých dostupných faktů.

Z českých marxistických (publikovaných) prací můžeme vyjít zejména ze studií L. Svobody a L. Sochora. Předválečná knížka L. Svobody¹ je významným, na svou dobu ojedinělým a velmi věcně podaným pramenem poznání sovětské filosofie mezi dvěma válkami, pramenem, který vznikl v „mezeře dějin“, kdy se již zřetelně projevovaly rysy vývojových tendencí sovětské filosofie, avšak jejich rozbor nebyl ještě vystaven tlaku stalinské koncepce. Po dlouhé přestávce se tato tematika objevuje znovu v zasvěcených statích L. Sochora, zejména pak v jeho studii o sovětské filosofii dvacátých let,² ve které se z hlediska dnešní problematiky otevírají podnětné koncepční otázky, spjaté s hodnocením této etapy. Tyto práce nám umožňují upustit od její celkové charakteristiky a soustředit se pouze na některé aspekty problému.

I. Bucharinova teorie historického materialismu

K ústředním postavám sovětské filosofie 20. let patří bezesporu N. Bucharin,³ zejména svou knihou *Teorie historického materialismu*,⁴ popularizující prací z roku 1921, ze které se celá generace marxistů v SSSR a v mezinárodním komunistickém hnutí 20. let učila marxismu. Již proto budou nás zajímat její základní filosofická stanoviska:

¹ *Filosofie v SSSR*, Index, Olomouc 1936.

² A. M. Děborin a dvacátá léta v sovětské filosofii, in: A. M. Děborin, *Filosofie a politika* (dále jen FP), NPL 1966, 505–533.

³ Postrádáme dosud bohužel marxistické monografické zpracování celku jeho života a díla (od jeho teorie imperialismu a prací ekonomických přes filosofii až po otázky umění), i zde bohužel vyvíjejí větší aktivitu nemarxističtí historikové a „sovětologové“, např. P. Knirsch, *Die ökonomische Anschauungen Nikolaj I. Bucharins*, Berlin 1959, 236 stran. Týž autor zpracoval spolu s S. Heitmanem *Bibliographie der Bücher und Aufsätze Bucharins*, Berlin 1960, která obnáší 775 titulů (mezi nimi ovšem mnoho článků, které nemají teoretické zaměření).

⁴ *Theorie des historischen Materialismus. Gemeinverständliches Lehrbuch der marxistischen Soziologie*, Verlag der Kommunist. Internationale, Hamburg 1922 (dále jen THM), 1. rus. vyd. 1921, do roku 1929 vyšla v mnoha vydáních.

1. Historický materialismus (= materialistické pojetí dějin = „ekonomický materialismus“) se výslovně ztotožňuje s marxistickou (proletářskou) sociologií a je chápán jako jednotu metody historického poznání a teorie společnosti. Proti těm, kteří chápou historický materialismus především (nebo výhradně) jako metodu historického poznání (která má význam jen ve vztahu ke konkrétnímu společenskému a historickému dění) a popírají oprávněnost pojmu „společnosti vůbec“, snaží se Bucharin dokázat, že historický materialismus (jelikož není historií ani politickou ekonomikou) je „obecným učením o společnosti a o zákonech jejího vývoje, tj. sociologií“ (THM, 8).

2. Společnost (pro jejíž pojmové postižení Bucharin výslovně reklamuje mechanickou terminologii) může být chápána jako totalita, celek, systém, struktura, tedy ve své určité uniformitě, při čemž dosavadní společnost považuje Bucharin za neorganizovanou, kdežto komunismus za organizovanou společnost (za kolektivně organizovanou vůli).

3. Materialistické pojetí dějin je založeno na dialektickomaterialistickém pojetí světa, přírody; rozdíl ve vztahu člověka k přírodě a ke společenské realitě jsou rozdíl mezi pasivním (biologickým) a aktivním (technickým) přizpůsobením (Anpassung). Problém dialektiky (a revoluce) posuzuje se především jako problém narušení a obnovení vnitřní a vnější rovnováhy systémů, jako problém rozporů a pohybu projevujícího se třemi fázemi, třemi formami vztahů mezi celkem (systémem) a prostředím: a) stabilní rovnováha (reprodukce systému na též kvantitativním vzájemném vztahu), b) pohyblivá rovnováha s pozitivním znaménkem (vývoj systému), c) pohyblivá rovnováha s negativním znaménkem (rozklad systému).

Celkový obraz Bucharinovy filosofie charakterizuje pasáž, věnovaná svérázné interpretaci Marxovy kritiky fetišismu. Podle Bucharina buržoazní fetišismus líčí mravní normy (tj. „technická pravidla chování“) jako „povinnost“, která ční nad lidmi jako nějaká vnější božská donucovací síla... Zcela jinak musí věc posuzovat proletariát. Nesmí hlásat kapitalistický fetišismus. Pro proletariát jsou normy jeho chování právě takovými technickými pravidly, jaká platí pro stolaře, jenž zhotovuje židli. Chce-li stolař zhotovit židli, bude hoblovat, řezat, klížit. To je již dáno ze samotného jeho pracovního procesu. Nebude chápat pravidla opracování dřeva jako něco, co je mu cizí, co přichází z jakéhosi onoho světa, kterému propadl. Právě tak se chová proletariát ve svém společenském boji. Chce-li dosáhnout komunismu, pak musí dělat to i ono jako truhlář, který vyrábí židli. A všechno, co je z tohoto hlediska účelné, nutno též udělat. »Etika« mění se u něho postupně v prostá a srozumitelná technická pravidla chování, která jsou potřebná pro komunismus, a tím *vlastně přestává být etikou*. Vlastní podstata etiky spočívá totiž v tom, že znamená normy, obestřené fetišistickou rouškou. Fetišismus je *podstatou* etiky. Kde tento fetišismus mizí, tam mizí také etika. Nikomu např. nepřijde na mysl označovat statut nějaké konzumní prodejny nebo nějaké strany jako »etický« nebo »morální«. Zde totiž každý vidí lidský smysl. Etika naproti tomu předpokládá fetišistickou mlhu, která mnohým plete hlavu. *Proletariát* tedy *potřebuje* normy chování, a to normy velmi jasné, vůbec však nepotřebuje »etiku«, tj. fetišistickou omáčku k dobrému zažívání.

Je samozřejmé, že ani proletariát se neosvobodí ihned od fetišismu zboží společnosti, ve které žije. To je však už otázka sama pro sebe“ (277—278).

Výrazný explicitně mechanistický ráz Bucharinovy filosofie, její odklon od marxistického pojetí společnosti a dějin ve prospěch krajní podoby naturalizujících, pozitivizujících tendence v marxismu je snad právě na této desinterpretaci Marxovy kritiky fetišismu nejlépe patrný. Nejde tu ani tak o „obecně srozumitelné“ srovnání se stolařem jako spíše o teoretickou pozici, ukrytou za tímto příkladem: sféra společenské činnosti se abstraktně připodobňuje spíše technickému vztahu k přírodě, na místo marxistické reálně humanistické kritiky zvěcnělých (a fetišizovaných) vztahů podsunuje se technická manipulace zvěcnělými vztahy, resp. Marxův pokus o překonání antinomie naturalismu a moralismu je nahrazen zdánlivým řešením, které škrtná moralismus; ideologické odcizení, které za slovy o morálce ukrývá nemorální mezilidské vztahy, se kritizuje pomocí iluze, že může být překonáno technickými normami chování, iluze, která zakrývá technické odcizení, jinou formu odcizení, a domnívá se, že může zrušit etiku, aniž je uskutečnila. Moderněji řečeno: Marxovo pojetí vztahu teorie a praxe, opřené o ideu emancipace člověka, se vyměňuje za *sociálně inženýrský* vztah ke společenské skutečnosti.

II. Dialektikové: A. M. Děborin, I. Luppól

Na rozdíl od Bucharinova zaměření na historický materialismus soustřeďuje se A. M. Děborin a jeho přívrženci na obecně filosofické problémy marxismu, položené Leninovou filosofií, zejména na problém dialektiky.

Tak např. Děborinova stať „*Lenin — bojovný materialista*“ (Pod znamením marksizma, č. 1 a 2, 1924, in: FP, 308—343) přidržuje se věrně Leninova spisu Materialismus a empiriokriticismus. Za filosofií marxismu považuje Děborin především dialektický materialismus jako „ucelený světový názor, který zahrnuje přírodu i společnost“ (326). Klade důraz na zásadu jednoty teorie a praxe (např. na myšlenku, že za základ poznání nutno vzít „celý souhrn lidské praxe“ — 313), na konkrétnost dialektiky, procesovitost poznání, na vztah relativní a absolutní pravdy, a ovšem na svazek dialektiky a přírodovědy, opřené o přijetí Leninovy teorie odrazu. O vztahu leninismu a marxismu (tj. o problému, který v pozdějších diskusích hrál značnou roli) zde říká: „Marx právě povznesl společenské vědy na nedosažitelnou výši, na výši exaktní vědy. Marxismus změnil *politiku ve vědu*. Lenin byl geniálním politikem této školy. Teoretickou základnu vědecké politiky pro něho vytvořil marxismus. Proto nesmíme klást leninismus (marxistickou politiku a taktiku) proti marxismu (filosofické a ekonomické teorii), na němž se Leninova politika a taktika zakládala, nýbrž musíme v leninismu vidět uplatnění a další rozvinutí marxismu. Leninismus zase obohatil marxismus, tj. marxistickou vědu, marxistickou teorii, které se ještě nepodařilo strávit a myšlenkově zpracovat celou »leninskou« zkušenost. Je však nepochybné, že Lenin jako věrný ortodoxní Marxův žák mnoho vykonal pro rozvinutí a prohloubení marxismu“ (FP, 311). Fundamentálním metodologickým nástrojem praxe není teorie společnosti a sociální technika, nýbrž filosofická metoda — dialektika.

Způsob zapojení filosofických tradic do tehdejší verze marxistické filosofie vysvítá zřetelně z Děborinova referátu o Spinozově filosofii,⁵ předneseného na zasedání Komunistické akademie v rámci oslav 250. výročí Spinozovy smrti, a protíná se i se spory v sovětské filosofii. „V posledních letech se v pojetí Hegelovy dialektiky a Spinozovy koncepce utvořily dvě fronty (nebo též: dvě frondy), hegelovská a spinozovská. Názorové rozdíly a spory v našich vlastních řadách točí se okolo dvou základních bodů. Zatímco se boj o Hegela týká základů naší *metody*, pak rozdíly v názorech na Spinozu týkají se našeho *světového názoru* a souvisejí s pojetím materialismu samého. Poněvadž však metodu a světový názor nelze od sebe odtrhovat, tak boj a rozdíly v názorech na metodu jsou nerozlučně spjaty s bojem o světový názor“ (41–2). Mezi společné rysy, které spojují marxismus se Spinozou, počítá proto především materialismus (substance u Spinozy je hmota), dovolává se tu Plechanovova názoru, že „marxismus jako světový názor není ničím jiným než »druhem spinozismu«“ (41) a tvrdí, že se Engels v Dialektice přírody shoduje se Spinozou v otázce vztahu myšlení a hmoty. Podle Děborina spojuje obě filosofie dále idea přísného determinismu, objektivnosti zákonů, kauzality a kritika teleologie, dále pak ateismus a boj za svobodu myšlení, a konečně pojetí „etiky“ jako způsobu života, založeného na poznání skutečnosti, které sleduje praktický cíl všeho poznání — vládu nad přírodou — a ruší dualismus toho, co jest, a toho, co být má.

Tímto způsobem Děborin vnímá Spinozu a marxismus jako příbuzný typ filosofie, jak je patrné z jeho sympatizující interpretace Spinozovy etiky: „Člověk je tedy jen modifikací atributů přírody či substance. . . Ctnost tak spočívá jen v jednání podle zákonů vlastní přirozenosti (Natur). *Jednáme* však jen pokud, pokud *poznáváme*. Jako část přírody je člověk podroben všeobecným přírodním zákonům. Je vystaven všem pasívním stavům, podřízen všeobecným přírodním zákonům a *přizpůsobuje se* jim, pokud to povaha věcí vyžaduje. Podstata pasívního stavu je určena poměrem síly vnější příčiny k naší vlastní schopnosti. Poddává-li se člověk výhradně svým afektům, stává se jejich otrokem, výhradně pasívní bytostí. Teprve rozum činí člověka *aktivní* bytostí díky *poznání* přírodních zákonů a proto, že člověk dává své afekty a vášně do služeb rozumu“ (69–70). Děborin připomíná, jak velkou úlohu hraje u Spinozy mechanika a technika a jaký prvořadý význam má u něho přírodověda, „jejímž předmětem je příroda, tj. bytnost substance (a člověka jako části přírody). Na základě přírodovědy (a vědění o člověku) nutno vybudovat odpovídající *společenskou organizaci*“ (74).

Polarita poznání — jednání charakterizuje také knihu I. Luppola *Lenin a filosofie. K otázce vztahu filosofie k revoluci*⁶ (1. rus. vyd. 1927), zaměře-

⁵ *Die Weltanschauung Spinozas*, in: Thalheimer - Deborin, *Spinozas Stellung in der Vorgeschichte des dialektischen Materialismus*, Verlag für Literatur und Politik, Wien-Berlin 1928, 40–75.

⁶ *Lenin und die Philosophie. Zur Frage des Verhältnisses der Philosophie zur Revolution*, Verlag für Literatur und Politik, Wien-Berlin 1929, 256 stran).

nou na široký okruh otázek. Z nich připomeneme ty názory, které charakterizují některá podstatná hlediska děborinců v pojetí filosofie:

1. Jednota teorie a praxe (kap. 1.) chápána — s odvoláním na Lenina — jako konkrétní jednota dialektického materialismu a vědeckého komunismu. Pro to Luppól přechází ve výkladu postupně od ryze filosofických otázek (kap. 2. Problém bytí a myšlení, 3. Problém materialistické dialektiky) k problémům společenským (4. Problém sociální metodologie, 5. Problém diktatury proletariátu, 6. Problém kultury). S odvoláním na Engelse považuje materialistickou dialektiku za zrušení tradiční filosofie a vidí v ní především metodu, „metodologii vědění na základě jednání a metodologii jednání na základě vědění“ (111).

2. Luppól vychází z myšlenky, že pro Lenina byl marxismus jednotou přírodovědeckého a historického materialismu (95), přejímá Leninovo pojetí *hmoty*, vztahu hmoty a vědomí apod. a zdůrazňuje (s odvoláním na Lenina a Marxe) jednotu metodologie a ontologie. „Dialektika jako metodologie poznání vede zde k určitému *obrazu*, k »ontologii« kapitalistické společnosti, k systému představ o ní. Při obecnějším postavení otázky vede dialektika jako metodologie k určitému obrazu světa, k dialektickému materialismu jako ontologii, jako představě o tom, *co* existuje“ (113—114). Obdobně „historický materialismus jako metoda vede v učení o státu k marxistické teorii státu, k teorii diktatury proletariátu; v politické ekonomii vede k teorii pracovní hodnoty. A v historii? Zde vede... analogicky k teorii vědeckého socialismu“ (122).

3. Marxistická filosofie má k buržoazní sociologii stejný vztah jako ke staré naturfilosofii. Zkoumá-li filosofie celou skutečnost a sociologie skutečnost společenskou, pak dialektický (historický) materialismus je totožný s marxistickou sociologií ve smyslu metodologie *poznání* společenských jevů (pojem „společnosti vůbec“ považuje Luppól za abstraktní) a metodologii společenského *jednání* (119—123).

Děborinci vystupovali jako uskutečňovatelé Leninova programu (O významu bojovného materialismu, 1922), zejména jeho výzvy k materialistickému přepracování Hegelovy dialektiky v zájmu svazku s přírodními vědami, a zásad Engelsovy Dialektiky přírody.⁷ V popředí jejich pozornosti stál vztah dialektického materialismu k přírodovědě, pojatý jako obhajoba filosofické dialektiky (a specifičnosti filosofie vůbec). Ta se chápala jako stranická obhajoba vlivu marxismu na sféru moderní přírodovědy, která je v krizi a vyžaduje teorii dialektiky; dialektická metodologie je v tomto smyslu pro přírodovědu závazná. Naopak, dialektika (a celá marxistická filosofie) může sloužit společenské praxi jako její metodologie pouze tím, že se opře o dialektický výklad přírody, a že tedy bude zpracována především jako metodologie věd. „Nastal předvečer zrodu... *materialistické dialektiky* v přírodovědecké oblasti.“⁸ „*Jednota metody* pro

⁷ Tato okolnost (spolu s pozdější politickou kritikou mechanistické koncepce jako metodologie „pravicové úchytky“) přispěla významnou měrou k jejich vítězství.

⁸ A. M. Děborin, *Dnešní problémy marxisticko-leninské filosofie* (in: FP, 358), referát na schůzi filosofických institucí, v němž Děborin na vrcholu svého vlivu (duben 1929) podává bilanci sporu s mechanistykou.

společenské a přírodní vědy je úkol, který již uzrál. Stojíme před nutností *přebudovat* celou vědu na základě jednotné metody, na základě materialistické dialektiky“ (375), která „se musí stát (ještě se nestala) *všeobecnou metodologií věd*“ (376). Porážka mechanistů, podpora hegelovského studia, důraz na dialektiku, obhajoba svébytných práv filosofické práce — to vše zřetelně odlišuje děborinskou koncepci filosofie od mechanistické a nesporně mluví ve prospěch ocenění zásluh děborinské skupiny.

III. Problém vědy a typ filosofie

Deskripci některých základních stanovisek v sovětské filosofii 20. let neprovedli jsme však jen pro potvrzení toho, že se tu vyhranily rozdílné myšlenkové proudy, nýbrž proto, abychom si mohli položit některé problémy jejich interpretace. Je totiž velmi nesnadné porozumět z dnešního hlediska filosofickému smyslu těchto diferencí a sporů.

Z nich vystupuje do popředí nápadně *problém vědy*, rozdílný způsob reakce na moderní vědu, vybízející dokonce ke srovnání s některými vývojovými tendencemi nemarxistické filosofie a sociologie: Bucharinovo pojetí historického materialismu bylo by možné brát jako specifickou variantu faktu, že se konstitovala sociologie jako samostatný obor, získávající rostoucí vliv ve struktuře vztahů mezi společenskými vědami a praxí moderní společnosti;^{8a} Děborinova „obecná metodologie věd“ vnucuje srovnání s tendencemi filosofii vědy, „sjednocené vědy“, s pokusy vybudovat universální metodu vědy.

Tím by se ovšem vytratila určující dimenze, ve které se tyto problémy kladou, tj. dimenze vývojových tendencí marxismu a jejich specifického průběhu po Říjnové revoluci. Nová situace postavila marxismus v SSSR před praktický problém místa vědy, vědeckého poznání, v rodící se společnosti. Tradiční vztah poznání-jednání (objevil se nám u Bucharina i u děborinců) řeší Bucharin tím, že hlavní zřetel obrací k historickému materialismu, tj. ke sféře, ve které marxisté vždy tušili specifikum Marxova přínosu, nejzřetelněji viděli vztah filosofie a revoluční praxe a ostatně tímto směrem v období II. internacionály marxismus pěstovali. Toto pojetí marxismu především jako exaktní vědy o společnosti (sociologie) Bucharin ještě zvýraznil a pod vlivem Bogdanovovy „organizační vědy“ (tektologie) položil problém této vědy jak oboru, který přistupuje ke společnosti jako k určitému systému a jako k objektu mezi objekty. Zatímco však Bogdanov nepovažoval svou tektologii za filosofii, nacházíme již u Bucharina to, co ve vývoji marxismu (a zejména v SSSR) sehrálo velmi negativní roli: nedostatečná distinkce mezi politikou, vědou a filosofií. To znehodnocuje Bucharinovu oprávněnou myšlenku racionální společenské organizace na základě vědy. Historický materialismus je pro něho jak filosofií, tak i vědou o společnosti, a navíc vědou proletářskou: kategorie mechaniky nabývají tu filosofického významu (a jako filosofie vystavují se kritice), právě touto trans-

^{8a} Na důležitost konfrontace Bucharinovy teorie společnosti a vývoje moderní sociologie právem upozorňuje J. A. I. a. n. v informativním článku *Sociologie a N. Bucharin* (Filozofia 1967, č. 1).

formací ztrácí však seriosní vědecký význam, v obou podobách riskují, že budou snadno využity v politických sporech (a právě ty obrátily se nakonec proti Bucharinovi samotnému).

Děborinská námitka, že marxismus není *jen* teorií společnosti, ale *těž ucelenou filosofií*, vyjadřuje poněkud jiný přístup k problému vědy. Především se mlčky předpokládá, že marxismus se jako exaktní věda o společnosti již ustavil (u Marxe) a že těžištěm soudobé filosofické práce musí být dialektika jako obecná metodologie věd. Požadavek dialektiky (který má rozhodně blíže k Marxově pojetí vztahu teorie a praxe než koncepce Bucharinova) a ucelené filosofie znamená však preferenci přírodovědy: tato oblast se de facto stává pravým východiskem dialektiky a obecně filosofické koncepce.

Problém marxistického pojetí vědy tím přerůstá v problém určitého *typu marxistické filosofie*. U Bucharina i u Děborina existují po této stránce jisté shody v otázce vztahu hmota—vědomí, v uznání objektivních zákonů, v pojetí vztahu poznání—jednání, v pojetí socialismu jako organizované společnosti, v otázce tzv. aktivního přizpůsobení člověka atd. V obou případech můžeme pozorovat společné vidění světa — oba považují sféru přírody (a přírodovědy) za základ filosofické koncepce; jeden z nich však pro filosofii (společenskou teorii) a metodologii nachází v této sféře *vepsány* zákony *mechaniky*, druhý pak — zákony *dialektiky*.

V zájmu spravedlnosti nutno ovšem konstatovat, že děborinci jako zastánci prostředkujících článků ve vztahu teorie a praxe, jako obhájci specičnosti filosofie (proti likvidátorům a proti mechanistům, kteří většinou pocházeli z kruhů přírodovědeckých) a vztahu teorie dialektiky k dějinám myšlení i pro důraz na dialektiku jako metodu neztrácejí kontakt s pojetím marxismu jako historismu. Právě z tohoto hlediska nás však zase může zaujmout, jak důležitou roli hrají v Bucharinově koncepci kategorie celku a části, systému, struktury, vzájemného působení atd. Bylo by proto zajímavé přezkoumat, do jaké míry to můžeme považovat za určité náběhy ke strukturalismu v protikladu ke spíše historizující verzi děborinské.

Základní filosofický postoj, vyjádřený zejména u Bucharina, označuje se někdy jako scientismus. Právě při kritice Bucharinovy knihy⁹ v roce 1923 použil tohoto termínu G. Lukács a charakterizoval základní chybu Bucharinova pojetí historického materialismu takto: „Bucharinova teorie, silně se přibližující buržoaznímu — přírodovědeckému — materialismu, stává se takto typem „science“ (v duchu francouzského užití tohoto slova), a při své konkrétní aplikaci na společnost a dějiny někdy proto zakrývá rozhodující stránku marxistické metody: *převést všechny jevy ekonomie a „sociologie“ na společenské vztahy mezi lidmi*. Teorie získává akcent falešné „objektivity“: stává se fetišistickou“ (218). Snaha učinit z dialektiky — „science“ (exaktní vědu) ocitá se podle Lukáče v témže rozporu, jako pokus smířit dialektiku a naturalizující tendenci v pojetí společnosti a ustavit „scientistní“ („science“artig) všeobecnou so-

⁹ G. Lukács, N. Bucharin, *Theorie des Historischen Materialismus*, in: Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung (vyd. C. Grünberg), Hirschfeld, Leipzig 1923, Jhg. 11, Hft. 1.—2., 216—224.

ciologii“ (222). Lukács tu obrací pozornost skutečně na zásadní vady Bucharinovy¹⁰ koncepce (tímto směrem podal rozvinutou a hlubokou kritiku Bucharina později A. Gramsci),¹¹ problém vztahu dialektiky a metodologie sociologických věd však tím není uzavřen. Z hlediska dnešních diskusí o scientismu (ve kterých se problém vědy jako filosofický a metodologický problém ukazuje v mnohem širších kontextech než ve 20. letech) považovali bychom za účelné rozlišit (i s ohledem na interpretaci sovětské filosofie) scientismus pravý a nepravý.

Pravý scientismus deformoval filosofické problémy tím, že připsal univerzální ontologicko-gnoseologickou platnost implicitní filosofii určité vědy nebo některým vědním postupům. Odmítneme-li tuto filosofickou extrapolaci, nemůžeme však tomuto scientismu upřít, že byl pro filosofii jistým plodným korektivem a že znamenal prokazatelný přínos pro speciální odvětví vědy a jejich metodologii; vyrůstal totiž zpravidla přímo z některých konkrétních vědních oborů. Totéž platí o pojmu „sociální inženýrství“, tj. o koncepci a praktikách, které se skutečně opírají o vědní obory (od sociologie po kybernetiku) a o moderní technické prostředky, což opět nutno uznat (a využít), aniž bychom souhlasili s ideologizací této technologické racionality a manipulace.

Neoprávněné filosofické extrapolace jakož i fakt ideologizace vědy a techniky spojují scientismus pravý s nepravým. Poslednímu však chybí reálná vazba na konkrétní obory vědy a techniky, a tak se stává (díky svým společenským funkcím, které by bylo nutné důkladně „wissenssociologicky“ analyzovat)¹² scientismem bez vědy, sociální technikou bez techniky, sociálním inženýrstvím bez inženýrské kvalifikace. Domníváme se, že obdobně nutno přistupovat i ke kritice stalinského pojetí filosofie, pokud se mu vytýká scientismus. Pravý scientismus dostává se v socialistické společnosti ke slovu vlastně až v období po Stalinovi.

IV. *Tzv. východní a západní marxismus*

Filosofické spory 20. let nelze analyzovat bez přihlédnutí ke sporům politickým, ke složité vývojové „logice“, v jejímž průběhu je poražena filosofická koncepce Bucharina, člena vedoucí skupiny nejvyšších orgánů strany, za podstatného příspěvku A. M. Děborina, bývalého menševika, který se teprve v roce 1928 stal členem VKS(b) a v zápětí po svém vítězství byl sám vystaven kritice. Fakta přesvědčivě ukazují,¹³ že nelze prokázat jednoznačnou totožnost a souvislost mezi filosofickými skupinami a politickými proudy, mezi filosofickými a politickými postoji.

Nepřímo nám to potvrzuje i zamyšlení nad ryze filosofickým smyslem ukon-

¹⁰ Vzniká ovšem otázka, do jaké míry také Děborin vlastně chtěl z dialektiky učinit „science“.

¹¹ *Historický materialismus a filosofie Benedetta Croceho*, Svoboda, Praha 1966, 157–203.

¹² O tuto sociálně historickou a sociologickou analýzu funkcí marxistické filosofie se pokusil H. Marcuse v knize *Soviet Marxism* (1957, něm. *Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus*, Luchterhand, Neuwied-Berlin 1964), která je metodicky velmi podnětná pro marxistickou analýzu marxismu.

¹³ Srov. cit. studii L. Sochora.

čení filosofických sporů. Sledujeme-li oficiální dokumenty o boji na dvě fronty,¹⁴ námitky proti mechanistům i děborincům a programy další teoretické práce ve filosofii, nelze se ubránit otázce, z jaké filosofické pozice měly být vlastně chyby mechanistů i děborinců překonávány a jaká interpretace marxistické filosofie vlastně zvítězila.

Jestliže Bucharin (a mechanisté) byl kritizován za „teorii rovnováhy“ a za mechanistickou revizi marxistické dialektiky vůbec, pak děborincům se naproti tomu zejména vytýkalo, že při jinak záslužném boji proti mechanistům pěstovali dialektiku abstraktně, hegelovsky, odtrženě od materialistické teorie (tj. že v podstatě redukovali filosofii na metodu), od výsledků věd, od společenské praxe (tj. především od stranické politiky a od naléhavých otázek socialistické výstavby), že v souvislosti s tím tedy nedocenili význam Leninovy filosofie jako nové etapy ve vývoji marxistické filosofie a pokračovali spíše v omylech Plechanových.

Není pochyby o tom, že ve filosofii mechanistů i děborinců bylo nemálo kritizovatelných názorů. Je však nápadné, že se později proti Stalinovi uvádějí většinou tytéž námitky (deformace dialektiky, odtržení teorie od praxe, dialektiky od materialismu, od moderní vědy, podcenění Leninovy filosofie atd.), což nás přivádí k problému, zda vůbec existuje specifické Stalinovo pojetí filosofie. Vždyť v době obratu ve filosofii (1929—1930) omezil se Stalin — vedle administrativních zásahů — na politickou kritiku a ideologické pokyny. Jeho vlastní normotvorné pojednání *O dialektickém a historickém materialismu* vzniká až o osm let později. V něm se však shrnují a kanonizují filosofické poučky, které již dávno, od Engelse přes Plechanova a Lenina, v marxismu zdomácněly. Mnohé z nich hlásali a dokazovali sami mechanisté a děborinci: teze o jednotě dialektické metody a materialistické teorie, pojetí historického materialismu jako aplikace dialektického materialismu, fundamentální význam dialektiky přírody aj. Nabízí se hypotéza, že Stalin vlastně převzal argumenty filosofických skupin, použil je proti nim a jako třetí vyhrál ve sporu dvou: mohl dokonce působit jako autentický marxista, odmítající jak spekulativní deformaci marxismu (hegelizující dialektiku), tak i mechanistický materialismus (materialistický spinozismus), překrýváje abstraktností této zdánlivé syntézy nesourodost obou aspektů.¹⁵ Kritizoval Bucharinovu mechanistickou revizi, de facto však sám praktikoval sociálně inženýrský vztah ke společnosti a mechanistický způsob myšlení; kritizoval spekulativnost děborinců, jeho vlastní výklad však byl ještě spekulativnější.

Stalinovu specifičnost najdeme spíše v jistém souboru ideologických opatření

¹⁴ *Usnesení ÚVVKŠ(b) z 25. ledna 1931 „O časopise Pod praporem marxismu v: V. I. Lenin, ÚVVKŠ(b) o úkolech filosofie, Svoboda, Praha 1951; L. Svoboda, cit. spis, zvl. informace o stenografickém záznamu ze zasedání Kom. akademie v říjnu 1930; srov. též pozdější stati M. Mitina, K výsledkům filosofické diskuse v: Sovětská věda - filosofie, 1954, a J. Sitkovského, O protimarxistické podstatě mechanismu a menševizujícího idealismu v: Sovětská věda - filosofie, 1955.*

¹⁵ Není např. příliš konsistentní, jestliže se Děborinovi vytýkala blízkost Plechanovovi, přecenění vlivu Feuerbacha na Marxe atd. a zároveň hegelovsko-idealistické pojetí dialektiky.

a ideologické praxe, skrze niž se určité teoretické poučky (samy o sobě mnohem staršího data) stalinskými teprve stávají, svůj konkrétní obsah tím teprve nabývají: kritika hegelizace (v tom rozsahu, jak ji Stalin sám teoreticky formuloval) stává se stalinskou teprve v kontextu praxe, která každý pokus o využití Hegelovy filosofie činí předem podezřelým. Obdobně Děborinův požadavek závaznosti dialektiky pro vědy nabývá teprve praktickými sankcemi specificky stalinské váhy. Proto by snad bylo lépe mluvit nikoli o *Stalinově* pojetí filosofie, nýbrž o *stalinském* pojetí filosofie, projevujícím se v určité praxi filosofie (rozumíme tím jednak určitý způsob práce ve filosofii, jednak skrytý filosofický statut běžného myšlení v politice, kultuře, v posuzování otázek světového názoru apod.) a vyjádřeném teoreticky nikoli výhradně Stalinovými pracemi, nýbrž především v oficiálních ideologických dokumentech, v učebnicích, v projevu Ždanova apod. Otázka Stalinovy filosofie tím přerůstá úzce teoretický a historickofilosofický rámeček. Jestliže Stalin porazil filosofické skupiny politicky, aniž by při tom přinesl něco filosoficky nového, znamená to nepřímé vyvrácení představy o přímočaré souvislosti filosofických a politických koncepcí.

Je-li pravda, že stalinská etapa předchází nedostatky ve filosofii neodstranila a naopak je prohloubila, pak se nabízí domněnka, že stalinská „syntéza“ jen převzala teoretické základy sporných problémů, nezrušila je ani nevyřešila, nýbrž zrušením otevřených diskusí 20. let (filosofické skupiny veřejně diskutovaly a hájily své názory ve zvláštních knihách nebo na stránkách časopisů) pouze soupeřící skupiny vyřadila z filosofického vývoje a právě tím přerušila jeho zdravý průběh i včasné a skutečné řešení problémů.¹⁶ O této „kontinuitě“, tj. o tom, že Stalin nepřinesl podstatně novou teoretickou koncepci, svědčila by i ta okolnost, že ani v šedesátých letech nepřinášejí sovětské učebnice filosofie hlubší kritické zásahy do ustálené struktury marxistické filosofie a v obdobném smyslu přistupují také k hodnocení diskusí 20.—30. let.¹⁷

To by potom nasvědčovalo tomu, že se již ve 20. letech ustálil určitý základní typ filosofie v podobě dialektickomaterialistické ontologie, v podobě dialektizace jinak tradičního materialistického hlediska: základní filosofickou otázkou je vztah hmota-vědomí, ovšem se snahou zodpovědět ji dialekticky; teorie odrazu, avšak nikoli jako prosté zrcadlení; základna-nadstavba, avšak s uznáním více prostředkujících článků; dialektické zákony přírody jako garancie dialektičnosti zákonů dějin, ovšem s dodatkem o aktivitě člověka atd. V tom případě by potom platilo schéma nemarxistických historiků o tzv. východním a západním marxismu, které předpokládá nějakou jednodlitou, specificky „východní“ verzi marxismu *na rozdíl* od „západní“.

Toto schéma vzbuzuje ve vědě právem nedůvěru, a to tím spíše, používá-li se v politickém nebo dokonce v historickofilosofickém smyslu.

Za termínem „východní“ se v mnohem přesnějším smyslu ukrývá adjektivum

¹⁶ Mechanistické omyly se vyjevily a kriticky rozebraly během pěti let, u omylů stalinských šlo už o několik desítek let.

¹⁷ Tak např. se kritizují přehmaty, zejména politicko-praktické, avšak v otázkách filosofických se dřívější výtky proti děborincům a mechanistům v zásadě nemění a hlouběji se nepřezkoumávají: srov. *Istorija filosofii* IV, Moskva 1965, 142–146.

„ruský“ („sovětský“), s původním významem politickým: revoluční marxismus v Rusku (SSSR) proti evolučnímu, reformnímu na Západě. Již na této významové rovině však schéma neobstojí: v ruské sociální demokracii také působili reformisté, a naopak na Západě působilo křídlo revoluční (Luxemburgová, Lukács). Ve filosofii nabízí se toto rozlišení nejvýrazněji tam, kde rozdílní představitelé sovětské filosofie (Děborin, Luppel, Bucharin, z politiků Zinovjev) jednomyslně odmítli v roce 1923 filosofické názory Lukáče a Korsch. V téže době se však proti nim postavil stejně ostře Kautský, kterého nelze podezřívat ze sympatií k „sovětskému marxismu“. Navíc je nutno připomenout, že „západní marxisté“ (Lukács, Korsch, Gramsci) se považovali (Korsch alespoň zpočátku) za příslušníky leninského směru, při čemž Korsch se ve 30. letech vyvíjel jiným směrem (dokonce s velmi „scientistickými“ pokusy) a Lukács sám své pojetí z roku 1923 opravil, mimo jiné opustil odmítavé stanovisko k myšlence dialektiky přírody a přihlásil se k Leninovi i filosoficky. Ani pokusy o ztotožnění „sovětského marxismu“ se stalinskou koncepcí nejsou korektní, protože nelze přehlížet diferenciaci sovětské filosofie před Stalinem a po Stalinovi, ani ztotožňovat stalinská hlediska s filosofií Leninovou. Stejně tak by bylo obtížné vysvětlit filosofii Lefebvra, Garaudyho, Goldmana nebo názory Togliattiho prostým ideologickým vlivem sovětského marxismu nebo ústupem tohoto vlivu.

Zbývá tedy jediná možnost, jak podepřít tezi o svérázném sovětském („východním“) marxismu: chápat ho pouze jako varianty *Leninovy teorie*, jediné vyhraněné politicko-filosofické doktríny, která — budeme-li se držet pouze filosofie — jakoby vtiskovala celé sovětské filosofii onen požadovaný jednotný ráz, jediný typ filosofie. Ani tato hypotéza však neobstojí již z toho důvodu, že Leninovo pojetí filosofie není specificky „ruské“ nebo „sovětské“, nýbrž má „západní“ původ, ať již se v některých podstatných aspektech opírá spíše o Engelse (nebo souhlasí dokonce s Plechanovem, Kautským aj.) anebo o Marxe (zejména v politické filosofii, v pojetí vztahu Hegela a Marxova Kapitálu apod.).

Otázka tzv. sovětského marxismu má podle našeho názoru své rozumné oprávnění především tam, kde nutno specifikovat zvláštní cesty marxismu do Ruska, zvláštní podoby a funkce marxistické filosofie ve vývoji společnosti, vědy a kultury SSSR apod. Jinak se sovětská filosofie (zejména svou genezí a působením) musí posuzovat v širokém mezinárodním historickém kontextu.

Z tohoto hlediska by bylo nutné věcným způsobem posoudit povahu Leninovy filosofie (a ovšem i jeho politického myšlení a praxe). Tento problém — snad právě proto, že má tak složitou historii a dodnes si zachovává mnoho důležitých mimofilosofických aspektů — se často mlčky obchází v dvojí podobě: Leninovo myšlení se chápe buď jako zrušení autentického marxismu nebo jako jeho jediné platná podoba pro 20. stol. V prvním případě se předpokládá, že Leninovo pojetí změnilo marxismus ve zcela zvláštní (právě „sovětskou“) ideologickou formu, která již nevyjadřuje žádné vývojové možnosti marxismu. V tom případě by se historie marxismu měnila v pouhé dějiny odchylek od něčeho, co téměř neexistuje (nebo co případně existovalo jen v rané fázi Marxova vývoje). Leninovo pojetí filosofie však patří do dějin marxismu, stalo se jednou z cest vývoje marxistické filosofie, mělo svůj velký ohlas (a to nejen v politické filosofii, ale

i mezi filosofy a vědci) a dosud nebyla definitivně prokázána nemožnost transformovat toto filosofické hledisko do podoby moderní filosofie (což by ovšem předpokládalo kritický přístup k Leninově filosofii, bez jakékoli její dogmatizace). V tom smyslu děborinci právem považovali Leninovu filosofii za otevřený systém a za dosud nesplněný program, zatímco kanonizace Leninovy filosofie jen otevřela cestu k nadvládě pojetí stalinského, ba dokonce stala se jeho součástí. Zároveň se ukazuje, že není možné považovat Leninovu filosofii za obecně závazný typ a normu marxistické filosofie a zastírat ty její aspekty, které patří k výbavě předmarxovské a předkritické filosofie.

Domníváme se tedy, že každá interpretace sovětské filosofie musí brát v úvahu její specifický historický kontext i širší souvislosti celkového vývoje marxistické filosofie jako mnohostranného, složitého a rozporuplného procesu.

*

Vítězství socialistické revoluce v SSSR znamenalo pro marxistickou filosofii podstatný existenční obrat (jehož dosah nutno náležitě docenit): od filosofie revoluce k filosofii rekonstrukce, od filosofie jako kritiky společenské moci k filosofii společenské moci. Filosofie marxismu — programově opřená o princip jednoty teorie a praxe — staví se tím v socialistické společnosti před zcela novou podobu vztahu teorie a praxe.

V této souvislosti se zdánlivě málo filosofické období 20. let objevuje v několika dimenzích, které jsou velmi důležité pro historii marxistické filosofie: geneze stalinského pojetí filosofie; problém filosofie Leninovy a jejího vyznění; konfrontace s vývojem marxistické filosofie mimo hranice SSSR; korelace vývoje sovětské filosofie s vývojem tehdejší sovětské společnosti, vědy a kultury. Spolu s tím ocitá se zdánlivě úzký historický problém v těsné spojitosti s dnešními diskusemi o povaze a struktuře marxistické filosofie, o jejím vztahu k vědě, o jejích funkcích ve společnosti, o samotné povaze dnešní socialistické společnosti.

Naše studie mohla naznačit jen některé problémy a vyslovit několik hypotéz, které by podle našeho názoru pomohly práci na složitém úkolu historiografie marxistické filosofie.

К ТОЛКОВАНИЮ СОВЕТСКОЙ ФИЛОСОФИИ ДВАДЦАТЫХ ГОДОВ

Лубомир Н о в ы й

Автор статьи исходит (1—2 главы) из характеристики взглядов видных представителей советской философии двадцатых годов (Бухарин, Деборин, Луппол), пытается более точно определить их точки зрения и, на основании этого, высказывает несколько гипотез, которые должны способствовать более правильному толкованию этого сложного периода. С этой точки зрения основное внимание уделяет проблеме науки (3 глава), главным образом, влиянию идеи диалектики природы на построение философии марксизма и некоторым другим вопросам, (место социологии в рамках марксизма, вопрос т. н. сциентизма, проблема методологии науки), которым в дискуссиях не уделялось достаточное внимание, но которые сейчас могли бы помочь объяснить их значение. В следующей части (4 глава) сопоставляются

дискуссии с вмешательством Сталина и с его пониманием философии. Автор отмечает некоторое сходство в философских взглядах представителей соперничающих между собой философских школ и отрицает мнение, будто Сталин принес существенно новое, по сравнению с ними, понимание философии. Поэтому он советует говорить о сталинском понимании (а не о понимании Сталиным) философии, которое нашло выражение в определенной практике философии.

В связи с свидетельствами о некоторых общих взглядах советских философов возникает вопрос о т. н. восточном и западном марксизме, т. е. вопрос о том, существует ли специальная советская („восточная“) версия марксизма. Такой подход к фактам считается обоснованным только в случае необходимости более точно определить форму и функции марксизма в Советском Союзе. В других случаях деление марксизма на восточный (советский) и западный автор не считает целесообразным. Это объясняется, между прочим, тем, что как раз возникновение и развитие советской философии нельзя понять вне международного исторического контекста, а также тем, что наиболее выразительное соединительное звено советской философии — философия Ленина — выросло на почве развития марксизма на Западе. Философия Ленина, которую надо критически изучать, принадлежит законное место в истории марксистской философии, но ее нельзя считать единственным обязательным типом марксистской философии XX века.

ON THE INTERPRETATION OF SOVIET PHILOSOPHY OF THE TWENTIES

Lubomír Nový

The present paper starts out (Chapter 1 and 2) from a characterization of basic philosophical attitudes of some prominent representatives of Soviet philosophy of the 1920's (Bucharin, Deborin, Luppel). An attempt is made to specify their standpoints and, on that basis, to give some hypotheses which would contribute to the interpretation of this complicated period. From this point of view, attention is devoted, first of all, to the problem of science (Chapter 3), in particular, to the influence of the idea of the dialectics of nature upon the forming of the philosophy of Marxism, and to some further questions (the position of sociology in Marxism, the question of so-called scientism, problem of methodology of science) which ceased existing, to a certain degree, in discussions, but today they could help in illuminating their sense. In the following part (Chapter 4) the discussions are confronted with Stalin's intervention and his conception of philosophy. Some basic philosophical attitudes are found which are common to the rivaling philosophical schools, and the view is disproved according to which Stalin has brought, in comparison with them, an essentially new conception of philosophy. It is therefore recommended to use the term Stalinist conception rather than Stalin's conception of philosophy. This conception is being expressed rather in a certain practice of philosophy. Evidence on some common viewpoints of Soviet philosophers lead to the question of so-called Eastern and Western Marxism i. e. to the problem of whether there exists a specifically Soviet („Eastern“) version of Marxism. This approach is considered to be justified only with regard to the needs to specify the form and functions of Marxism in the Soviet Union, otherwise the purposefulness of the division of Marxism to Eastern (Soviet) and Western is denied. This is being justified, among others, by that genesis and influence of Soviet philosophy cannot be understood without international historical context and, besides, by that the most clean-cut connecting link of Soviet philosophy — Lenin's philosophy — grew out of the development of Marxism in the West. Lenin's philosophy, which is to be critically investigated, has a place of full rights in the history of Marxist philosophy. However, it cannot be considered as the only obligatory type of Marxist philosophy of the 20th century.